

EDEBİYATIN RÜYASINDAN RÜYANIN EDEBİYATINA

Okan KOÇ

Rüya, insanlık tarihinin en erken yazılı kaynaklarından itibaren bahse konu edilen bir olgu olarak ortaya çıkıyor. Kutsal metinlerden mitoslara, destanlardan halk masallarına ve günümüzün diğer edebî türlerine kadar birçok yazılı kaynakta rüyaların varlığı ile karşılaşmaktayız.

Kutsal kitaplarda rüya önemli bir yere sahiptir. *Kur'an-ı Kerim*'de geçen rüyalar içerisinde ilk planda Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf'un görmüş olduğu rüyaların yanında Hz. Yusuf'a rüya tabir etmenin öğretildiği de hatırlanacaktır. İslam tarihinde rüya yorumlama başta peygamberlere ait bir özellik olarak ortaya çıkar. Dinî literatür içerisinde peygamberlerin anlattıkları rüyalar rahmani rüya olarak adlandırılır. Peygamberî rüyaların diğer metinleri de etkilemesiyle rüyaların bir işaret olarak değerlendirilmesi ve yönlendirici niteliklerinin yaygınlık kazanması söz konusudur. Aynı şekilde mitoslar sonrasında ortaya çıkan destanlarda rüyalar önemli bir işleve sahiptir. Türk destanlarında kahramanların gördükleri düşlerden sıklıkla bahsedilir. Rüyanın kimi zaman hikâyeyi şekillendirici, kahramanları yönlendirici bir etkiye sahip olduğu görülür. İslamiyet sonrası Türk destanlarındaki rüya motifinin arka planında kutsalla kurulan ilişkinin izleri inkâr edilemez. Destan kahramanı mana âleminde kendisine bildirilenleri yerine getirir. Türk halk edebiyatında özellikle âşıklık geleneği içerisinde rüyaya özel bir değer atfetme söz konusudur. Rüya bade içme güçlü bir motif olarak ortaya çıkmaktadır. Gelenek içerisinde ortaya çıkan habnameler de ayrıca bu bağlamda hatırlanması gereken eserler olarak dikkat çekmektedir.

Edebiyatın, sanatçının gündüz gördüğü bir düş olarak ifade edilmesi bir tarafa edebiyat tarihinin seyri içerisinde bir motif olarak rüyaların metin içerisindeki ağırlığı toplumsal konulardan bireysel konulara yönelimle beraber arttığı söylenebilir. Başta Batı edebiyatı için yapılabilecek bu genelleştirmeyi Türk edebiyatı için de ifade edebiliriz. Özellikle Türk edebiyatının Tanzimat sonrası yolculuğunu bu tespitler ışığında ele almak daha bir anlam kazanacaktır.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatında iki rüya yazısıyla karşılaşırız. Eski habname geleneğinin devamı olarak görülecek bu yazılardan ilki Ziya Paşa'nın 1869

tarihli “Rüya”sıdır.¹ Mekân olarak Londra’da geçen bu rüyada şair bir su kenarında uykuya dalmıştır. Daha çok kişisel birtakım duyguları açık eden bu rüyada Ziya Paşa, Âlî Paşa ile olan şahsi çekişmesinin yanında devlet yönetimine dair bazı meseleleri de rüya vesilesiyle dile getirir. Dönemin dikkate değer ikinci metni Namık Kemal’in (1872) “Rüya”² başlıklı yazısıdır ki Kemal yazısında bir yorgunluk anının sonrasında uykuya daldığını söyler. Rüyasında “hürriyetin timsal-i semâvîsi” olarak nitelendirildiği bir peri kızı görür. Hürriyetin temsili olarak ortaya çıkan bu peri kızı insanları içinde bulundukları gaflet durumundan âdeta sarsarak uyandırmak ister. Sonrasında ise insanlara yeni bir gelecek tahayyülü çizer. Bu aynı zamanda yazarın vatan için gelecekte neler ümit ettiğini/tahayyül ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.³ Daha sanatkârane bir üslupla örülen Kemal’in yazısı yanında Ziya Paşa’nın yazısı oldukça sadedir. Her iki metinde de rüya daha çok geleceğe dair beklentileri/istekleri dile getirmesi için yalnızca bir aracı kılınmıştır. Metinlerin taşıdığı birtakım farklılıkların yanında bilinçaltını kullanmaları yönüyle bir ortaklıktan söz edilebilir. Özellikle Ziya Paşa’nın rüyasının bilinçaltında yatan birtakım şahsi duyguları doğrudan açığa çıkarması yönüyle de dikkat çekici olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Ziya Paşa siyasi bir çekişme içerisinde bulunduğu Âlî Paşa için ayrıca ironik bir üslupla *Zafernâme* isimli eseri de kaleme almıştır.

Dönem açısından dikkat çeken bu iki rüya yazısı hariç tutulduğunda devrin hikâye ve romanlarında rüyadan bahsetmek zor görünüyor. Batılı romantiklerin rüya ile kurmuş oldukları yakınlığın aksine Tanzimat yazarı rüyaya kapı aralamaz. Bunun yerine sevincinden gözüne uyku girmeyen ya da ızdırap ile uykusu/rüyası bölünen hikâye ve roman kahramanlarıyla karşılaşırız.

Servet-i Fünun neslinin duygularına tercüman olan *Mai ve Siyah* romanının kahramanı Ahmet Cemil hayallerine sığınarak yaşayan bir kahramandır. Gerçeklerden kaçıp hayal dünyasına sığınan bu neslin yazarları şiirde parnasyen, roman ve hikâyede realist anlayışı benimsemiş olsalar da sığınmış oldukları hayalleri bir başka açıdan onların rüyaları olarak okumak da mümkündür. Bu hayallerin gerçekleşmesi onların biraz da ütöpik oluşlarıyla ilişkilidir. Bu neslin yazarı rüyanın kendisini değil bir hayal kurma, gelecek tasavvuru olarak rüyayı ortaya çıkarır. Bu bağlamda mai uyanık bir zihnin gördüğü rüyadır. Ahmet Cemil geleceğini bir hülya olarak kurar. Benzer bir yaklaşımı Fikret’in Halûk’u için de dile getirebiliriz. Halûk, Fikret’in geleceğe yönelik hayali/rüyası olarak görülebilir. Aynı yaklaşım ayakları yere daha sağlam basan Akif’in Asım’ı için de geçerlidir.

1 Ziya Paşa, “Rüya”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978, s. 109-128.

2 Namık Kemal, “Rüya” *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1978, s. 251-266.

3 Namık Kemal’in “Rüya”sının ütöpik bir metinden çok bir fanteziyi andırıldığı düşünülmektedir. Ziya Paşa’nın eseri için de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Bu konuda Engin Kılıç’ın, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Edebi Ütöpyalara Bir Bakış”, *Kitaplık* S.76, s.73-86 yazısına bakılabilir.

Meşrutiyet’le birlikte başlayan süreçte, 1950’li yıllara kadar Ziya Gökalp’ın rüyası olarak yorumlanabilecek, bir taraflıya ütopyik bir taraflıya romantik olan ve yeni bir Türk ülkesi (Turan) hayali, bunun yanında Millî Edebiyat anlayışıyla birlikte dönem yazarlarının romantik tasavvurlarla örülen keşfedilmemiş, saf, masum bir Anadolu rüyası dışarıda bırakıldığında rüya ile arasına ciddi bir mesafe koyan Türk edebiyatı ile karşılaşırız. Uzun bir süre toplumsallıkla birlikte realist çizgiyi devam ettiren Cumhuriyet Dönemi roman ve hikâye yazarları sosyal faydayı esas almış, kurmaca yapının dil ve biçimiyle ilgilenmedikleri için de rüyayı yalnızca içerik düzlemini besleyen araç olarak görmüşlerdir. Ne Yakup Kadri ne Halide Edip’in eserlerinde bir motif olarak rüyanın izi görülür. Bunda özellikle de gerçekçiliği edebiyatın olmazsa olmazı kabul eden anlayışın uzun süre yaygınlık kazanmasının etkisi büyüktür.

Türk edebiyatında rüya söz konusu edildiğinde ilk akla gelen isimlerden biri Ahmet Hamdi Tanpınar’dır. “Bir hülya adamı” olan Tanpınar, özellikle hikâyelerinde rüyaya geniş bir yer ayırır. *Abdullah Efendi’nin Rüyaları* (1943) ve *Yaz Yağmuru* (1955) kitaplarında rüya üzerinde yoğunlaşan Tanpınar özellikle “Abdullah Efendi’nin Rüyaları”, “Geçmiş Zaman Elbiseleri”, “Rüyalar” hikâyesinde rüya kavramına yeni bir boyut getirir. Freud’u okuduğu ve onun sanata, edebiyata katkısını önemseyen Tanpınar’ın rüya kavramını biraz da bu etkiyle şekillendirdiği görülmektedir. Tanpınar’ın kişileri yalnızca rüya görmekle kalmaz, görmüş oldukları rüyalar âdetâ onların bütün hayatını esir alır, peşlerini bırakmaz, benliğini böler. Tanpınar’ın estetiğinde rüya ve musikinin aynı kaynaktan beslenen iki motif oluşturduğunu söyleyen Orhan Okay, çağrışımla açıklanabilecek bu kaynağın yanında hafızanın, hatıraların, şuurun, şuuraltının hatta gerçek rüyaların oyunlarını da eklemek gerektiğini ifade ediyor.⁴ Buradan hareketle rüyanın insan üzerinde bıraktığı etkiyi önemseyen Tanpınar’ın dil ile kurmuş olduğu ilişkide rüyanın önemli bir işlev üstlendiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Ayrıca Tanpınar’a gelinceye kadar edebî eserde rüyaya biçim ve içeriği yönlendiren bir unsur olarak yer verilmediğini belirtmek durumundayız.

Türk edebiyatında rüyayı mistik, metafizik ve metapsişik unsurlarla birlikte değerlendiren Peyami Safa, *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu* (1949) romanında bunun en tipik örneğini ortaya koyar. Roman kahramanı Ferit’in bilinçaltına/bilinç dışına ait duygular rüyalar aracılığıyla dışa vurulur. Yazar uyku esnasındaki sayıklamalarla bilinçaltındaki duyguları da göstermektedir.

Edebiyatın özellikle psikoloji, psikiyatri gibi alanlarla kurmuş olduğu yakınlık neticesinde edebiyat metinlerinde rüyalara daha çok yer verildiğini söylememiz gerekir. Özellikle Freud, Jung gibi isimlerin bilinçaltı kavramıyla birlikte rüyaya dair ileri sürdükleri yorumlar modern romanda yeni gerçeklik alanları ortaya çıkardığı gibi eserlerin kurgusunda da önemli değişiklikler doğurur. Bu durum bir noktada eserlerin kurgusunu oyunun sınırlarına taşır. “*Oysa yeni romancı, gerçeği, bir modeli*

4 Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yay., İstanbul 2010, s. 308.

örnek alarak yansıtmıyor, onu baştan yaratıyordur. Bu yaratma ediminde sanatçının yapabileceği tek şey; yakalayabildiği gerçek parçacıklarını, düşlerini, bilincinin/bilinçaltının kıvrımlarından bulup çıkardığı malzemeyi biçimlendirmektir. Yeni roman, biçimci estetiğin uç noktasında filizlenir; 20. yüzyıl edebiyatı, sanat düzleminde kurguyla/teknikle/yapıyla oynanan bir oyuna dönüşür.”⁵ Bilincin/bilinçaltının kurgunun en önemli unsuru olduğu modern ve postmodern yapıtlarda birçok şey kırılmaya uğrar ve aynı zamanda iç içe geçer. Bilinçle bilinçaltından gelen birçok unsur bir arada sunulur. Yeni biçim denemelerinin yapıldığı bu süreçte rüya yalnızca bir motif olarak esere girmekle kalmamakta metnin en önemli dayanaklarından biri ve gizem noktası olmaktadır. Rüya, anlatının içerisinde belki de içerikten çok yapıyı dönüştürerek biçimin bir parçası hâline dönüşüyor. Klasik kurgudan modernist kurguya, oradan da postmodernist kurguya giden süreçte edebiyat metnlerinin dili de rüyanın sınırlarına taşınıyor. Daha doğrusu anlatım dili-Freud’dan ödünçleyerek söylersek rüyadaki belirsizlik, yoğunlaşma, yer değiştirme gibi özellikleri kendisine örnek almaya başlıyor. Metnin kendisinin gittikçe bir rüyaya dönüştüğü, belirsizliklerin, iç içe geçişlerin metnin doğal özelliği hâline geldiği bir sürece doğru gidilirken şüphesiz rüya ve rüyaların arka planındaki sebeplere sıklıkla başvurulacaktır. Kurgunun kendisi rüya ile gittikçe daha bir yakınlık kesbetmeye başlamaktadır. Bu sebeple modern edebiyatın rüya ile ilişkisi rüyanın yalnızca içerik düzleminde bir motif olarak yer almasından daha fazla bu ilişkide aranmalıdır. Bu bağlamda Hasan Ali Toptaş’ın *Bin Hüzünlü Haz*’ı dilin rüya ile kurmuş olduğu ilişkiye bir örnek olarak verilebilir.

Başta çok kısa bir şekilde özetlemeye çalıştığımız metinlerden modern edebiyat metnlerinin farklılığı burada ortaya çıkmaktadır. Rüyanın kimi zaman yalnızca bir değini olarak kimi zaman da bir motif olarak ortaya çıktığı bu metinlerle özellikle 21. yüzyılın modern/postmodern edebiyat metinleri arasında esaslı bir yaklaşım farklılığından söz etmek gerekir. Bu bağlamda Tanpınar’la başlatılabilecek, Oğuz Atay, Bilge Karasu, Orhan Pamuk, Hasan Ali Toptaş gibi hikâye ve romancılarla günümüze kadar gelen bu süreçte rüyaların eserlerin muhtevasını zenginleştirerek yeni anlam katmanları oluşturmuş olduğu gerçeğinin yanında belki de daha çok metnin dilini ve biçimini şekillendirdiğini söylemek gerekecektir.

Kaynaklar

- Kılıç, Engin, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Edebî Ütopyalara Bir Bakış”, *Kitap-lık* 2004, S.: 76.
 Namık Kemal, “Rüya” *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II* (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978.
 Okay, Orhan, *Bir Hülya Adamının Romanı*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yay., İstanbul 2010.
 Ecevit, Yıldız, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yay., İstanbul 2006.
 Ziya Paşa, “Rüya”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II* (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978.

5 Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yay. 2006, s. 38.